

בין שני כישלונות: הפתעת יום הכיפורים 1973 והפתעת 7 באוקטובר 2023

אורי בר-יוסף

תקציר

מאמר זה מבקש להשוות בין שני כשלי ההתרעה החמורים בתולדות קהילת המודיעין הישראלית: מלחמת יום הכיפורים (1973) ומתקפת חמאס (2023). חרף פערי מידע והקשרים שונים, ניתוח השוואתי של אחריות ארגונית, קונספציות שגויות, תפקוד האיסוף ותהליכי מחקר והערכה, מאפשר לזהות דפוסים דומים ושונים בשני המקרים. בעוד כשל 1973 נבע בעיקר מבעיה הערכתית, כשל 2023 שיקף במידה רבה גם כשל איסוף חרף - למרות גישה נרחבת למידע. המאמר מצביע על הזנחת תחומי איסוף קריטיים, דבקות עיוורת בקונספציה של "חמאס מורתעת" בכל הדרגים, והתעלמות ממידע איכותי שהתקבל. כמו ב-1973, גם ב-2023 כשלו מנגנוני הבקרה והספק בתוך מערכות המחקר, והדרג המדיני לא אתגר את הערכות המודיעין. התוצאה – הפתעה מוחלטת וחוסר מוכנות מהותי – מדגישה את הפער בין עוצמת יכולות המודיעין לבין חולשת השימוש בהן.

מבוא

מטרת מאמר זה להשוות בין שני הכישלונות הגדולים ביותר בתולדות קהילת המודיעין הישראלית, כישלונות שהובילו לשני האירועים הטראומטיים בתולדות המדינה.

נקודת המוצא של המאמר היא זהירות. זאת, כיוון שכל ניסיון להשוות בין אירוע שרוב המידע המוסמך לגביו נחשף ונחקר ובין אירוע שלגביו אין עדיין מספיק מידע מתועד ומוסמך מחייב לנקוט גישה זהירה, בראש ובראשונה ביחס למסקנות האמורות להתבסס על מטעני ידע דומים ביחס לשני האירועים. ועם זאת, בניגוד לאירועי 1973 שנותרו עלומים במידה רבה גם למעלה מ-25 שנה לאחר מלחמת יום הכיפורים, הדרך ל-7 באוקטובר זכתה בתוך זמן קצר יחסית לשפע מידע בצורה של הדלפות, חשיפות עיתונאיות וניתוחים מקצועיים, ובסופו של דבר גם תחקירים מקצועיים שהתפרסמו בגרסה מצומצמת ומצונזרת. במובן זה, נראה שמטען המידע הקיים מספיק כדי לערוך השוואה בסיסית בין שני המחדלים, ובכך לאפשר הבנה טובה יותר של ממדיהם.

כדי לעשות זאת ייבחנו כאן המרכיבים האלה: האחריות למתן התרעה ומיקומה בסדר העדיפויות המודיעיני, הקונספציה המודיעינית, מערך האיסוף של אמ"ן ושב"כ, המידע שנאסף, ותהליך ההערכה וניהול הסיכונים.

התרעת המלחמה: אחריות וצי"ח

בשנים שלפני מלחמת יום הכיפורים הייתה חלוקה ברורה בין אחריות אמ"ן והמוסד להתרעת מלחמה. אמ"ן היה המעריך הלאומי והאחראי הבלעדי להתרעה. למוסד, שלו לא הייתה פונקציית מחקר והערכה, הייתה אחריות איסופית בלבד. עם זאת, מכיוון שמקבלי

ההחלטות קיבלו בצורה גולמית את המידע שהעביר "המלאך" – חתנו של נאצר ויועצו הקרוב של סאדאת, שהופעל על ידי המוסד – ומכיוון שהתרעות המלחמה התבססו בעיקר על חומר זה, ראש המוסד אלוף (מיל) צבי זמיר השתתף בדיוני "המטבח" הביטחוני הרלוונטיים של גולדה מאיר. בדיונים אלה הוא השמיע את הערכותיו בסוגיית הסיכויים לפרוץ המלחמה.

קווי חלוקת האחריות לגבי מתן התרעה על איום נוסח מתקפת 7 באוקטובר נמתחו בין שב"כ לאמ"ן אולם הם לא היו ברורים דיים ולא הותאמו להשתנות האיום – מאיום שעיקרו טרור לאיום צבאי.¹ לשני הארגונים יש פונקציות מחקריות ולשניהם הייתה גם אחריות למתן התרעה על היווצרות איומים מרצועת עזה. עם זאת, מוקד פעילות שב"כ הוא סיכול פעולות טרור, בעוד אחריות אמ"ן היא בתחום ההתרעה האסטרטגית. לכן נראה כי מתן התרעה על מתקפה כוללת של חמאס היה, בסופו של דבר, בעיקר באחריות אמ"ן.

בראש הצי"ח של אמ"ן ב-1973 עמד איתור "כוונות והכנות מצריות לפתוח במלחמה נגדנו".² גם ראש המוסד באותן השנים ראה את איום המלחמה המצרי כאיום המרכזי, והעמיד אותו בראש הצי"ח האיסופי של המוסד.³ האיום הסורי עמד במקום נמוך יותר בסדר העדיפויות מכיוון שההערכה הבסיסית בשנים שלפני המלחמה קבעה שסוריה לא תצא למלחמה לבדה, אך תצטרף ליוזמה צבאית מצרית.

בראש סדר העדיפויות המודיעיני לפני מתקפת 7 באוקטובר עמדו איראן וחזבאללה שנתפסו, ובצדק, כאיום המרכזי על ישראל. הרגישות, גם הפוליטית, למעשי טרור בגדה המערבית נגד המתנחלים, יכולה להסביר את המיקום הגבוה של איומים אלה בצי"ח, במיוחד בזה של שב"כ. במקביל, הקונספציה שלפיה "חמאס מורתעת" והיעדר מודעות של ממש ליכולת וכוונת התנועה לבצע מהלך רב-עוצמה נוסח מתקפת 7 באוקטובר דחקו בפועל תרחיש כזה אל מחוץ למעטפת הצי"ח, אף כי איומים בסדר גודל קטן יותר, דוגמת ניסיון כיבוש יישוב או שניים, או מתקן צבאי, נותרו על כנם. דפוסי פעילות השגרה של אוגדת עזה, התייחסות גורמי המודיעין להתרעות התצפיתניות או הנגדים ב-8200 ורמת המוכנות של כוחות צה"ל עם פרוץ המלחמה נתנו ביטוי ברור למגמה זו.

הקונספציה והשפעתה

קונספציה מודיעינית היא מסגרת חשיבה המקנה סדר ומשמעות למידע המתקבל על סוגיה מרכזית בתחום הרלוונטי לעבודת המודיעין.

הקונספציה המודיעינית ב-1973 הייתה מבוססת על היגיון מבצעי ששורשיו במצב שנוצר לאחר מלחמת ששת הימים, ולפיו הצבא המצרי לא יוכל לצלוח את תעלת סואץ במטרה לכבוש את חצי האי סיני כל עוד לא ינטרל את עליונות חיל האוויר הישראלי. הקונספציה

1 "הודעה לתקשורת – עיקרי תחקיר 07/10 של שירות הביטחון הכללי", עמ' 2
<https://www.documentcloud.org/documents/25551448-yqry-tkhqyr-shyrvt-hbytkhvn-hkly-710/>
2 צ"ח ראמ"ן לשנת 1973, ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון 168-383/1975
<https://kippur-center.nyc3.digitaloceanspaces.com/vaada/1975-383-168.pdf>
3 ריאיון צבי זמיר ברי"סוף, 13/8/1998

הזו קיבלה גיבוי מודיעיני במידע שזרם ממקורות אנוש של המוסד במצרים, ולפיו הצמרת הצבאית המצרית אינה מוכנה לצאת למלחמה כל עוד אין בידיה האמצעים למנוע מחיל האוויר לבלום את המתקפה המצרית.

אף כי בניית מערך ה"מ הצפוף לאורך תעלת סואץ לאחר סיום מלחמת ההתשה נתנה למצרים, בראייתם, את האופציה לחצות את התעלה – התקדמות לעומק חצי האי סיני שהייתה מוציאה את כוחותיהם מחוץ למטריית ה"מ, נתפסה בעיניהם כהרת סיכון וחסרת סיכוי בשל עליונות חיל האוויר הישראלי. הדרך להתמודד עם עליונות זו הייתה תקיפת חיל האוויר הישראלי בבסיסיו בנוסח מבצע "מוקד" (1967) שפתח את מלחמת ששת הימים, אך לחיל האוויר המצרי לא היו מטוסי תקיפה ארוכי טווח המסוגלים לבצע זאת.

בסוף אוקטובר 1972 הודיע סאדאת למועצה העליונה של הכוחות המזוינים במצרים כי בשל המבוי הסתום במשא ומתן המדיני על החזרת סיני הוא דורש יציאה למלחמה בלי להמתין למערכות נשק נוספות, ומשלב זה ואילך צברו ההכנות המצריות למלחמה, בתיאום עם סוריה, תנופה של ממש – עד שיצאו לפועל ב-6 באוקטובר 1973.

מקורות המוסד העבירו לישראל מידע מדויק, כולל פרוטוקול הדיון שבו סאדאת הורה להתחיל בהכנות למלחמה, אולם למרות זאת ראש אמ"ן אלוף אלי זעירא וראש ענף 6 (מצרים) סא"ל יונה בנדמן, ולצידם גורמים נוספים באמ"ן, סירבו לקבל את האפשרות שמצרים תעשה זאת ללא מטוסי התקיפה הנדרשים. כך החל להיווצר הפער בין הכנות המלחמה המצריות ובין הקונספציה שבה החזיקו בכירי אמ"ן. הפער התרחב באפריל 1973, כאשר הגיעו ידיעות ממקורות מצוינים על כוונה מצרית לפתוח במלחמה באמצע מאי. זו לא נפתחה בשל דרישה סורית להמתין עד שמערך ה"מ הסורי יתחזק. העובדה שהמלחמה לא נפתחה חרף ההתרעות חיזקה עוד יותר את האמונה בקונספציה.

האמונה הזו הגיעה לשיאה בימים הראשונים של אוקטובר – כל גורמי האיסוף הצביעו על היערכות מצרית לחציית התעלה, ולמרות זאת, הערכת אמ"ן, כפי שהוצגה על ידי זעירא בפני הקברניטים ובמסמכי אמ"ן על ידי ראש ענף 6, לא השתנתה. ההיערכות הוסברה כתרגיל, ומשהתרבו הסימנים המעידים שלא התיישבו עם תרגיל הם הוסברו, 24 שעות לפני פרוץ המלחמה, בחשש מצרי מפני התקפה ישראלית. הקונספציה נשברה חלקית כאשר הגיעה ההתרעה החד-משמעית בשחר 6 באוקטובר בדבר "מלחמה היום", אבל גם פרק זמן זה לא נוצל במלואו, מה שתרם באופן ניכר לכשל עם הפתיחה באש.

לצד הקונספציה הבסיסית שבמרכזה עמדה ההערכה כי מצרים תירתע מיציאה למלחמה התקיימה קונספציה נוספת, שנגעה ליכולת אמ"ן לתת התרעה. בדיון קבינט ב-18 באפריל התחייב ראש אמ"ן לתת התרעה מלחמה כמה ימים לפני פתיחתה, כדי שצה"ל יוכל להיערך לכך. ההתחייבות, שעמדה בבסיס תוכניות ההיערכות של צה"ל, ניתנה על בסיס כושר האיסוף של אמ"ן, ובמיוחד מה שכונה "אמצעי האיסוף המיוחדים" – שני מתקני האזנה ("גדי" ו"רמי") שהוטמנו בגזרה הדרומית של תעלת סואץ ואפשרו האזנה לתקשורת בין מפקדת הארמיה השלישית למטכ"ל המצרי ("מרכז 10") וגורמים נוספים בקהיר. הרמטכ"ל, ראש הממשלה ושר הביטחון, שהכירו את כושרם של האמצעים, היו

שותפים לביטחון שהם ייתנו התרעת מלחמה במועד.⁴

כשל ההתרעה של 7 באוקטובר הונע משלוש קונספציות. הראשונה הייתה מדינית והובלה על ידי ראש הממשלה בנימין נתניהו, מאז שחזר לתפקידו ב-2009. על פי תפיסתו, שניצנה, דוגמת ההתחמקות מהבקשה להסגיר את מוסא אבו מרזוק לישראל נראו עוד בקדנציה הראשונה שלו, האינטרס הישראלי היה לשמר את שלטון חמאס ברצועת עזה כמשקל נגד לרשות הפלסטינית בגדה המערבית, במטרה להימנע ממשא ומתן מדיני על עתיד השליטה בגדה והקמת מדינה פלסטינית.⁵ טיפוח חמאס נשען הן על גזרים כלכליים שתורמו לביסוס שלטונה ברצועה, והן על הימנעות מנקיטת צעדים צבאיים חריפים, בעיקר חיסול ההנהגה המדינית והצבאית והחלשת כוחה הצבאי באמצעות כיבוש שטחים. מהלכים אלה נועדו לשמר את הסטטוס קוו ולהרתיע את חמאס מצעדים העלולים להביא למלחמה כוללת.

הקונספציה השנייה נגעה להערכת מידת האפקטיביות של כושר ההרתעה הישראלי. כאן, לנוכח העובדה שישראל התמודדה במשך שנים בכמה זירות, נדרשת הפרדה בין הערכת המודיעין ביחס למידת האפקטיביות של מדיניות ההרתעה הישראלית בכלל, לבין מידת איתנותה מול חמאס. ברמת ההרתעה הכוללת, גורמי המודיעין ידעו להתריע בפני מקבלי ההחלטות על כך שהקרע הפנימי בישראל כתוצאה מהמהפכה המשפטית, שהחלה בראשית 2023, פגע בדימוי ההרתעתי שלה. הברורות שבהתרעות ניתנו על ידי ראש שב"כ רונן בר והרמטכ"ל הרצי הלוי במהלך אשפויו של נתניהו בבית החולים שיבא באמצע יולי 2023. בר הבהיר לנתניהו טלפונית: "אני נותן לך התרעה אסטרטגית למלחמה" ונסמך על כך ש"אויבינו מזהים חולשה". הלוי הזהיר מפני הפגיעה במוכנות הצבא והתריע כי "מה שקורה עכשיו בישראל [המהפכה המשפטית והשלכותיה] מעלה את הסיכוי שנותק".⁶ נוסף על כך, בין מרס ליולי 2023 העביר אמ"ן לראש הממשלה ארבעה מכתבי התרעה, כולל שניים מראש חטיבת המחקר, על כך שהפגיעה בלכידות הפנימית מכרסמת בדימוי ההרתעה הישראלית.⁷

למרות זאת, הערכת אמ"ן ביחס לאיום מרצועת עזה לא השתנתה וקבעה כי "ניתן לרסן את חמאס" כיוון שהתנועה "אינה מעוניינת ואינה נערכת למלחמה רחבה".⁸ כך גם עלה מהתבטאויות בכירי המערכת לפני פרוץ המלחמה. ראש אמ"ן (2018–2021) אלוף תמיר הימן התייחס לדילמה שבפניה ניצבה חמאס, באומרו: "יש להם מחויבות לריבונות שהולכת וגוברת וזה יוצר מתחים אצל חמאס – בין הרצון להילחם ובין הריבונות והדאגה לתשתיות". על בסיס הניסיון שנצבר במבצע "שומר החומות" (2021) השווה הימן את חמאס ל"אח הבוגר" הרואה במכות ישראל הנחיתה על הג'האד האסלאמי הפלסטיני "עונש חינוכי לצעיר הפוחז".⁹ יורשו, אלוף אהרון חליוה, חשב בצורה דומה. בספטמבר 2022

4 אורי בר־יוסף, **התאוששות: צה"ל במבחן מלחמת יום הכיפורים**, דביר, 2023, עמ' 68–189.
5 אדם רו, **הדרך ל-7 באוקטובר**, פרדס, 2024, עמ' 59–63.
6 6:29 לפני המלחמה", תוכנית עובדה, ערוץ 12, 12/12/2024.
7 "אגף המודיעין שלח לראש הממשלה 4 מסמכים על איך ראו אויבינו את ה"לכידות הפנימית" בישראל, רוטר נט, 23/2024.
8 "סיכום ממציא תחקיר התפתחות תפיסת האיום והמענה מול רצועת עזה – מוקד מספר 1", בתוך: צה"ל, **מסמך בלתי מסווג על הכישלון המודיעיני והמבצעי של ה-7 באוקטובר 2023**. (הופץ לתקשורת אבל לא לציבור), 26 בפברואר 2025, עמ' 3, דגש במקור (להלן: צה"ל, **מוקד מספר 1**).
9 יניב קובוביץ, "ההירות הייתה על הקיר: כך זלזלו בכירי צה"ל בחמאס בשנים שלפני 7 באוקטובר", הארץ, 13/3/2024.

הוא העריך באופן פומבי שהשקט ברצועת עזה יימשך לפחות חמש שנים, ובמאי 2023 קבע כי חמאס יצאה ממבצע "שומר החומות" עם "תובנה שלחימה והתנגשות עם מדינת ישראל בדמות ירי רקטי לדרום מרצועת עזה לא משרתת אותו באמת".¹⁰ הרמטכ"ל רא"ל אביב כוכבי היה שותף להערכה זו. בסוף 2022 אמר כי הפעלת הכוח המדודה והמדויקת בשלושת המבצעים האחרונים ברצועה הביאה לתוצאה ש"לא רק שחמאס לא מגיב אלא שהוא אפילו לא שוקל להגיב לתקיפות שלנו ברצועת עזה".¹¹ תוצאת הקיבעון הייתה היעדר תשומת לב מספקת לתוכנית של חמאס לצאת למתקפה רחבה (ועד אלאא'ח'ירה" – בתרגום חופשי "הבטחת אחרית הימים", או בכינויה הישראלי "חומת יריחו") שהגיעה לידי שירותי המודיעין בשני גלגולים, ב־2018 וב־2022, ואי־עיבודה כתרחיש ייחוס.¹²

הקונספציה השלישית, בדומה לזו של אמ"ן טרם מלחמת יום הכיפורים, הייתה ההנחה כי גם אם יתברר שחמאס אינה מורתעת, יכולת האיסוף של קהילת המודיעין מולה תבטיח מתן התרעה במועד על כל מתקפה מתקרבת. ב־1973 נסמך האמון בכושר ההתרעה בראש ובראשונה על "אמצעי האיסוף המיוחדים". ב־2023 הוא נסמך במידה רבה על מה שזכה בתקשורת לכינוי "הכלי החשאי" ואפשר חדירה אינטימית למיטב סודות חמאס.¹³

מערך האיסוף - מודיעין אותות ושבר

מערך האיסוף המודיעיני ערב מלחמת יום הכיפורים היה באיכות גבוהה מאוד. לנוכח מעמדה של מצרים כמי שתקבע יציאה למלחמה ניתנה לה עדיפות, ובמרכז מאמצי האיסוף עמד הצורך להבחין בין הכנות מצריות לתרגילים שגרתיים של צליחה וכיבוש סיני (תרגילי "תחריר", מערבית: שחרור), שהתקיימו פעמיים בשנה, ובין הכנות לצליחת אמת.

מודיעין החוץ (ויזינט) התקבל מתצפיות בקו הקדמי בחזית התעלה וברמת הגולן, שיכלו להצביע על שינויים בשגרת הפעילות הצבאית שם, מתצפיות ארוכות טווח ברמת הגולן שכיסו את רוב הגזרה הקדמית הסורית, ומגיחות צילום שבועיות באמצעות ציוד משוכלל שערך חיל האוויר ואשר כיסו היטב את שינויי המערך בשתי החזיתות לעומק של עד 20 קילומטר.

מודיעין האותות (סיגינט), שעבר שיפורים מהותיים בין תום מלחמת ששת הימים למלחמת יום הכיפורים, נתן כיסוי טוב להכנות למלחמה, במיוחד בתחום האווירי במצרים. הערכת אמ"ן הייתה שמרווח ההתרעה שיינתן לישראל הוא בין ארבעה לשישה ימים, אך לנוכח החשש שהמצרים יעשו את ההכנות למלחמה במסווה של תרגיל נדרש כיסוי של תקשורת פוליטית וצבאית ברמת מקבלי ההחלטות. חלק מהמענה היה מתקן האזנה ("רמי") שהוטמן על עורק תקשורת מרכזי עוד לפני תום מלחמת ההתשה. המתקן הופעל באמצעות סוללות רגילות ולכן נדרשו גם מבצעים מורכבים ומסוכנים להחלפתן. המתקן

10 ראש אמ"ן, אהרון חליוה בריאיון באוניברסיטת רייכמן, 13/9/2022, יוטיוב - <https://www.youtube.com/watch?v=Hb->

11 MC_B-nQII; ריאיון בכנס הרצליה, 22-23/3/2023, יוטיוב, <https://www.youtube.com/watch?v=dVDDkuY6wXI>

12 אביב כוכבי, "הכוח לעצב: כיצד מעצבים את המרחב סביבנו דרך הפעלת כוח", גזית, מספר 22, עמ' 8-10

13 עיקר תחקיר 07/10 של שירות הביטחון הכללי, עמ' 3; צה"ל, מוקד מספר 1, עמ' 3

13 חנון ברגמן ויובל רובוביץ, "תחקיר: הכלי החשאי" של אמ"ן ושב"כ - שהוביל לזניחת שאר מקורות המודיעין", ידיעות אחרונות, 20/9/2024

המיוחד שהוטמן בפברואר 1973 וקיבל את הכינוי "גדי", אפשר האזנה בין כמה מוקדים אסטרטגיים במצרים, אולם בניגוד לקודמיו הופעל באמצעות סוללה גרעינית, מה שהבטיח יכולת האזנה רציפה לשנים. ראש אמ"ן ראה את "רמי" ו"גדי" כתעודת הביטוח שלו למצב שבו אמ"ן טועה בהערכתו שמצרים אינה מוכנה למלחמה. דרכם, כך אמר, יגיע המידע בדבר הכנות לצליחת אמת.

גם האיסוף ממקורות אנוש (יומינט) התמקד במצרים, וגם כאן היו לקהילת המודיעין הישגים יוצאי דופן. אגף ה"צומת" במוסד הפעיל שני מקורות בעלי נגישות טובה מאוד למתרחש בצבא המצרי, ודיווחיהם יצרו תמונה טובה של שגרת הפעילות ושל חריגה משגרה. מקור שלישי, החשוב ביותר, היה אשרף מרואן ("המלאך"), שבתוקף מעמדו כחתנו של הנשיא נאצר, ובעיקר כעוזרו הקרוב של הנשיא סאדאת ושליחו האישי למשימות מיוחדות, נתן לישראל מאז גויס בסוף 1970 נגישות לכמוסים בסודות מצרים. במפגשים שקיים עם מפעילו ולעיתים גם עם ראש המוסד צבי זמיר, הוא העביר מסמכים מקוריים רבים, כולל פרוטוקולים של שיחות סאדאת עם הצמרת הסובייטית, דיונים ביטחוניים ברמה הגבוהה ביותר ואת תוכניות המלחמה המצריות. עם זאת, למרואן לא היה מכשיר אלחוטי שבאמצעותו היה יכול להעביר התרעה מיידית, ולכן הוא נתפס כ"מצפן" לכוונות המלחמה המצריות אך לא כמי שיספק התרעה במועד.

למוסד לא היו אומנם מקורות יומינט משלו בסוריה אולם הוא נסמך על קשריו הטובים עם המודיעין הירדני, שהפעיל שם שני מקורות צמרת: לואא' עבד א-ראזק א-דרדרי שהיה ב-1973 ראש אגף המבצעים בצבא הסורי, ולואא' עואד באר' ששימש כסגן שר ההגנה. שיתוף הפעולה ההדוק עם ראש המודיעין הירדני, גנרל חאסן עבוד, הבטיח שגם מסוריה תגיע התרעה על הכוונה לצאת למלחמה.¹⁴

מערך האיסוף מול חמאס היה פחות מאוזן וביטא מגמה ברורה של היסמכות בלעדית או כמעט בלעדית על מקורות ממודיעין אותות, תוך הזנחת האיסוף ממקורות אנוש וממקורות גלויים (אויסינט), ומתן תשומת לב בלתי מספקת למודיעין ממקורות חוץ.

תא השטח הקטן והצפוף של רצועת עזה, בשילוב עם אמצעים טכניים, אפשרו קיום תצפית קבועה על כל המתרחש ברצועה. זאת, באמצעות עמדות תצפית קרקעיות, בלונים וכלי טיס. אמצעים אלה, בדומה לתצפיות בתעלת סואץ ובגולן לפני מלחמת יום הכיפורים, אפשרו מעקב אחרי תוכניות האימונים של חמאס, שכללו גם התקפות על דגמי מוצבים ויישובים שנבנו בכמה אתרים ברצועה, וזיהו חריגה משגרת פעילות התנועה בסמוך לקו – חריגה שהייתה יכולה להתפרש כסימנים מעידים למתקפה בהיקף כזה או אחר.

לצד לא מעט עדויות המצביעות על כך שגורמי המודיעין ברמת אוגדת עזה נטו לזלזל בדיווחי התצפיות הקרקעיות¹⁵ יש עדויות אחרות, לפיהן הדיווחים נקלטו ברמת האוגדה

14 בריוסף, התאוששות, עמ' 68-80
15 סביונה רוטלוי, אילת הראל ושיר דפנה-תקוה, דוח תיעוד חיילות בחמ"לים קדמיים בגזרת עזה עקבות אירועי 7 באוקטובר 2023, אוניברסיטת בן-גוריון והמכללה האקדמית אשקלון, 2024, עמ' 49-53

אך אבדו בדרך לדרגים בכירים יותר.¹⁶ במקביל, יש גם עדויות על כך שתקלות באמצעי התצפית לא טופלו בזמן, לעיתים אף במשך חודשים. כך גם בבלונים שהתקלות שבהפעלתם היו עניין של שגרה, והטיפול בהן לקה בחסר. התוצאה הייתה שבשחר 7 באוקטובר רק שלושה מתוך ששת הבלונים בגזרת הרצועה היו שמישים.¹⁷

עיקר המאמץ האיסופי מול חמאס היה ממקורות סיגינט, שמתבע אופיים מעט מאוד נחשף עליהם. ממה שנחשף בכל זאת עד עתה עולה, שאמצעי האיסוף המרכזי של יחידה 8200 היה "הכלי החשאי" – "מקבץ של פרויקטים מבצעיים וטכנולוגיים מורכבים וסבוכים" שעלה מיליארדים רבים ואפשר להגיע לסודות הכמוסים ביותר של חמאס.¹⁸ לא ברור איזה מודיעין קונקרטי הגיע דרך כלי איסופי זה אך סביר להניח שחשיפת התוכנית להכרעת אוגדת עזה וכיבוש ערי הדרום, שזכתה בישראל לכינוי "חומת ירחו", הייתה אחד מתוצריה. בדיעבד התברר שלא זו בלבד שההיסמכות על אמצעי זה הייתה "צרה" מדי אלא שהיא גם הביאה "במשך שנים לצמצום ניכר במשקל של סוגי מודיעין אחרים בתהליך ההתרעה למול הזירות השונות".¹⁹

כלי התרעה מרכזי נוסף היה פרויקט ה"סימים" – מבצע שניהל שב"כ לשתילת כרטיסי סים ישראלים בידי חמאס. הפעלת הכרטיסים הייתה אמורה להצביע על כך שהתנועה מתכוונת לערוך תקיפה קרקעית. תמיר הימן, שסיים את תפקידו כראש אמ"ן שנתיים לפני המתקפה, הגדיר את הדלקת הסימים כ"כפתור האדום ששמנו, שכשהוא מהבהב הוא צורח מלחמה".²⁰ הכפתור אומנם הופעל בשעות שלפני המתקפה אבל לא היה בו די כדי להתגבר על הקונספציה שלפיה חמאס מורתעת.

איסוף ממקורות האזנה פשוטים נזנח, כאמור בשל ביטחון היתר באספקת מידע ממקורות מתוחכמים יותר. חמאס התאמנה דרך קבע בכיבוש יישובים ומתקני צה"ל במתקנים שהקימה לצורך זה ברצועה. התקשורת באימונים התקיימה באמצעות מכשירי ווקי טוקי שבהם נעשה שימוש גם במתקפה עצמה. המעקב אחרי התעבורה התרגילית לא הצריך אמצעים מתוחכמים. האזנה של גורמים אזרחיים לרשת הקשר של חמאס הניבה אינדיקציות רבות לפעילות זו, אבל צה"ל לא גילה בכך עניין, ויחידה 8200 הפסיקה זמן מה לפני המלחמה את ההאזנה לרשת התקשורת הזו.²¹

שני תחומי איסוף מרכזיים הוזנחו, ובדיעבד התברר שזו הייתה טעות גדולה. אחד היה איסוף ממקורות יומינט. ב-1973 מקורות אנוש היו המצפן שעורר – עוד מסוף 1972 – את צה"ל ואת מקבלי ההחלטות להבין שמצרים צועדת לקראת מלחמה למרות הערכת אמ"ן שלפיה היא מורתעת ממהלך כזה. ערב מתקפת חמאס לא היו לקהילת המודיעין

16 חטלון, הראל ותקוע, **דוח תיעוד חיילות**, עמ' 58
17 **ועדת החקירה האזרחית לאסון השבעה באוקטובר – דין וחשבון**, 2024, עמ' 40-41
18 ברגמן ורובוביץ, "הכלי החשאי", ידיעות אחרונות
19 צה"ל, **מוקד מספר 1**, עמ' 7
20 הרצאת תמיר הימן בפני הפורום הישראלי ללימודי מודיעין, 27/11/2024, ויטויב
<https://www.youtube.com/watch?v=Y5pZCQwJqDk&t=357s>
21 אבנר הופשטיין, "ראיתי את יום כיפור שוב מגיע – ובצבא לא הקשיבו", זמן ישראל, 17/10/2023
<https://www.zman.co.il/429903/popup/>

מקורות אנוש טובים דיים ברצועת עזה. במהלך 2018 נפגעה באופן מהותי תשתית היומיני של שב"כ ברצועה, והיעדר נגישות לשטח הציב "משוכה גבוהה מאוד לגיוס ולהפעלה של מקורות חיים".²² יחידה 504 של אמ"ן הפסיקה לגייס ולהפעיל סוכנים ברצועה למעלה מעשור לפני פרוץ המלחמה. בדיעבד ייתכן כי הפעלת סוכנים ברמת השטח הייתה יכולה להביא מידע שיצביע על ההכנות למבצע, ובוודאי על תהליך יציאתם לקרב של אלפי מחבלי נח'בה בשעות שלפני המתקפה.²³

התחום השני שהוזנח היה איסוף ממקורות גלויים. ב-2021 פוזרה יחידת חצב של אמ"ן שהייתה אחראית לתחום איסוף זה, אף כי כמה פונקציות שלה המשיכו לתפקד במסגרת יחידה 8200. בדיעבד, אינדיקציות ברורות לכך שלא רק שחמאס אינה מורתעת אלא שעל פי תפיסת ההנהגה יש לפעול ובהקדם, ניתנו במקורות הגלויים. החשוב שבהם היה ריאיון שנערך עם צלאח אלעארורי ב-25 באוגוסט 2023, אשר בו הזהיר מפני מלחמה אזורית גדולה וקבע כי יש לנצל את הפילוג שנוצר בישראל (המהפכה המשפטית) כדי לצאת למערכה לפני שתתחיל בגדה המערבית "מדיניות ההגירה והגירוש של סמוטריץ".²⁴ הריאיון היה חשוב דיו כדי שהמכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS) יוציא עליו פרסום.²⁴ בקהילת המודיעין, לעומת זאת, הוא לא עורר הדים, ולדעת פרופסור מתי שטיינברג, מבכירי המומחים לנושא הפלסטיני, "אף אחד לא עיין בו".²⁵

המידע - הצלחות וכישלונות

איכות המידע המודיעיני שהגיע לישראל ביחס למלחמה ב-1973 הייתה גבוהה ביותר, למרות אי-ניצול "גדי" ו"רמי" שהיו אמורים לשמש כרשת הביטחון למניעת הפתעה.

המידע הטוב ביותר בדבר כוונות המלחמה המצריות הגיע ממקורות המוסד. בתחילת נובמבר 1972, כמה ימים לאחר שסאדאת הודיע בפורום העליון במצרים על החלטתו לצאת למלחמה בלי להמתין למערכות נשק נוספות, מסר על כך "המלאך" וסיפק פרטים נוספים על האירועים שהחלו להתגלגל במצרים לקראת חידוש האש. באפריל התריעו "המלאך" ומקורות מוסד נוספים במצרים על הכוונה לצאת למתקפה כוללת מצרית-סורית באמצע מאי, ומסרו פרטים על תחילת היערכות הצבא המצרי לקראתה. "המלאך" סיפק את תוכנית המלחמה המצרית שבמרכזה עמדה חציית תעלת סואץ ואת עיקרי תוכנית המלחמה הסורית. תוכנית החצייה שמסר יושמה כמעט ללא שינוי ב-6 באוקטובר, ותוכנית המתקפה בגולן עברה שינויים מסוימים בשל הוספת דיוויזיית שריון לצבא סוריה. בסוף אפריל מסר "המלאך" על החלטה לדחות את היציאה למלחמה בשל דרישה סורית.

רוב הצבא המצרי היה ערוך דרך קבע בחזית תעלת סואץ, ולכן תגבור כוחותיו לקראת המלחמה החל מאוחר יחסית. הצבא הסורי החל את היערכותו בקצב איטי, בתחילת אוגוסט, והקצב הואץ במהלך ספטמבר. גיחות צילום, תצפיות בקו וממוצב החרמון

עיקרי תחקיר 07/10 של שירות הביטחון הכללי, עמ' 5

23 ברגמן ורובוביץ, "הבלי החשאי", ידיעות אחרונות

24 יוחנן צורף, "מריאיון אל עארורי עולה: חמאס פועל להגביר את ההתנגדות בגדה", המכון למחקרי ביטחון לאומי, 28/8/2023

25 זהר באר, "שיחה עם מתי שטיינברג", פרות קדושות, פרק 78, 13/12/2023

ומודיעין אותות סיפקו מידע ראוי על המהלך הסורי אולם לא הגיע מידע על העומד מאחוריו. בקרב אווירי שנערך ב-13 בספטמבר הופלו 12 מטוסי מיג-21 סוריים ומטוס מיראז' אחד, ומשלב זה ובהיעדר מידע אחר יוחסה ההיערכות הסורית המוגברת לרצון לנקום על ההשפלה בקרב. ב-25 בספטמבר, במהלך פגישת המלך חוסין עם גולדה מאיר, העבירו הירדנים מידע מפורט על היערכות הצבא הסורי ותוכנית המלחמה שלו, ואף הזהירו כי הסבירות למלחמה גבוהה גם אם אינה ודאית. כמה ימים אחר כך העביר גם הסי-איי-איי האמריקני את המידע שהגיע מירדן.

לקראת תחילת אוקטובר החל לזרום מידע גם על הכנות המלחמה המצריות. מקור איכותי של המוסד הזהיר כי תרגיל "תחריר-41" שנפתח ב-1 באוקטובר הוא מסווה לכוונה לפתוח במלחמה ועל כך הוסיף שורת סימנים מעידים, לפיהם שגרת הפעילות בצבא המצרי נשברה. התצפיות בקו התעלה ויחידה 848 דיווחו על תגבור חסר תקדים של הקו, שיירות ענק של תחמושת, העלאת כוננות בחיל האוויר וביחידות הצבא ופעולות הכשרת קרקע למתקפה, כולל פינוי שדות מוקשים בקו והכנת משטחי צליחה בתעלה. ב-4 באוקטובר נערכה בתעלה גיחת צילום מוצלחת ראשונה מאז 25 בספטמבר, וממצאיה, שהוצגו בשחר 5 באוקטובר, הראו היערכות חסרת תקדים בקו. כמה שעות לפני כן החל להגיע מידע על תהליך פינוי חפוז של המומחים הסובייטיים ובני משפחותיהם מסוריה וממצרים, וראש המוסד קיבל הודעה מ"המלאך" על כך שהוא מבקש להיפגש איתו בדחיפות בלונדון בעניין מלחמה.

ממצאי גיחת הצילום הביאו את הרמטכ"ל, רא"ל דוד אלעזר, להכריז בבוקר 5 באוקטובר 1973, לראשונה מאז מלחמת ששת הימים, על כוננות ג' בצה"ל. במסגרת זו נשלחו כל היחידות הלוחמות הסדירות של צה"ל לקווי החזית בגולן ובתעלה, ונערכו הכנות לגיוס צבא המילואים. בשעות אחר הצהריים פוענח ביחידה 848 מברק מהשגריר העיראקי במוסקווה ("ידיעת יחמור") שבו נמסר כי הפינוי הסובייטי החל בלילה הקודם מאחר שמצרים וסוריה הודיעו לברית המועצות על כוונתן לפתוח במלחמה. בהוראת ראש אמ"ן, שהיה משוכנע שמלחמה אינה צפויה, הידיעה עוכבה בדרכה לרמטכ"ל.

חמור מכך, גם "תעודת הביטוח" נגד מתקפת פתע לא הופעלה, וגם זאת בהוראת ראש אמ"ן ולמרות לחצי קצינים בכירים באגף להפעילה. "רמי" ו"גדי" לא פעלו ערב המלחמה בלי שמקבלי החלטות, שידעו היטב את תפקיד האמצעים במתן התרעה, יהיו מודעים לכך. התרעת "המלאך" על "מלחמה היום" שהגיעה בשחר 6 באוקטובר הביאה לשינוי במצב ולתחילת התכוננות מואצת, כולל גיוס מילואים, למלחמה שפרצה בסופו של דבר כארבע שעות לפני המועד שבו חשבו שתפרוץ.²⁶

מטבע אופייה המוגבל, מתקפת 7 באוקטובר 2023 ייצרה הרבה פחות סימנים מעידים מאשר מלחמת יום הכיפורים. עיקר המידע על הכנות חמאס למתקפה קרקעית הגיע ממודיעין חוזי. דיווחי התצפיתניות מהקו העידו על האצה באימוני חמאס, הפרות סדר על הגדר, תנועת שיירות של טנדרים ועליהם לוחמים בסמוך לגדר, עריכת תצפיות על

אמצעי האיסוף של צה"ל, וסימנים מעידים נוספים לפעולה בסדר גודל מהותי. תחושת התצפיתניות תומצתה באחת העדויות שנגבו לאחר המלחמה: "היה ברור לכולם שמשהו עומד לקרות".²⁷

דיווחים אלה מהדהדים את דיווחי התצפיות מתעלת סואץ בימים שלפני פרוץ מלחמת יום הכיפורים, ושלפיהם הפעילות המצרית בקו חסרת תקדים. בשני המקרים, הסימנים המעידים מהקו לא קיבלו את תשומת הלב הראויה של דרגים בכירים יותר, בשל נטייה לזלזל בערכם. ראש ענף מצרים ב-1973 נתן לכך ביטוי ברור כשהסביר לחברי ועדת אגרנט: "אנו בדקנו הערכה מנקודת המבט של קהיר ולא של [גשר] פירדן [שעל התעלה]".²⁸

המידע הקונקרטי ביותר על הכנות חמאס לתקיפה כוללת הגיע מתוכנית "חומת יריחו", שגלגולה העדכני ביותר הגיע לאמ"ן באביב 2022. לא ידוע כיצד הגדירו באמ"ן את התוכנית אבל ראש חטיבת המבצעים של צה"ל קבע במסמך מ-27 ביולי 2022 ש"בבסיסה, תוכנית חומת יריחו מסמלת מעבר למאמץ התקפי רחב היקף בשטח ישראל, כחלק מהפקת הלקחים בחמאס מאירועים קודמים".²⁹ ראש מדור פשיטה במודיעין אוגדת עזה זיהה אומנם דמיון בין אימוני חמאס לתוכנית "חומת יריחו" והתריע על כך כחודשיים לפני המתקפה, אבל תגובת קמ"ן האוגדה הדהדה את תגובת יונה בנדמן לדוחות התצפיות ב-1973. הוא זלזל בכך, הגדיר תרחיש מתקפה רחבה כ"פומפוזי" ו"לא רציני", ונמנע מלהציג אותו בפני הרמטכ"ל כאשר זה ערך סיור באוגדה כחודש לפני פרוץ המלחמה.³⁰

השגת תוכנית המלחמה של חמאס הייתה אומנם הישג איסופי חשוב אבל לא היה בו כדי לשנות את הקונספציה הבסיסית לפיה "חמאס מורתעת" מכיוון שגורמי האיסוף לא הצליחו להביא מידע קונקרטי על הכוונה לבצע את התוכנית. כתוצאה מכך, "אמ"ן החזיק בפערי מידע משמעותיים, לאורך שנים, על סוגיות בליבת הדרך של חמאס ל-7 באוקטובר, בדגש על האסטרטגיה, ההחלטה והמימוש בפועל".³¹ כישלון איסופי זה בולט במיוחד בהשוואה להישגי המערכת ב-1973 שהעמידה תמונה טובה מאוד של הכוונה המצרית-סורית לצאת למלחמה. במובן זה, כשל ההתרעה במלחמת יום הכיפורים היה כמעט כולו כשל הערכתי, בעוד כשל ההתרעה במתקפת 7 באוקטובר היה בבסיסו כשל איסופי, כלומר אי-השגת מידע קונקרטי על כוונת חמאס לצאת למתקפה רחבה, עד הרגע שבו החלה.

תהליך ההערכה וניהול הסיכונים

השוואה בין תהליכי ההערכה וניהול הסיכונים ערב מלחמת יום הכיפורים לתהליכים דומים לקראת מתקפת חמאס 2023 מחייבת כניסה גם לתחום קבלת ההחלטות בדרג המדיני. גם השוואה זו מראה כי התהליכים ב-1973 היו איכותיים יותר.

27 לתמצית של עדויות על ההאצה בפעילות החמאס בשבועות שלפני 7 באוקטובר, ראו: **ועדת החקירה האזרחית**, עמ' 43
28 **ועדת החקירה – מלחמת יום הכיפורים**, דין וחשבון חלקי נוסף: הנמקות והשלמות לז"ח החלקי מיום ט בניסן תשל"ד (1.4.1974), כרך שני עמ' 414
29 נדב איל, "בדיון הסודי במטכ"ל הנוחו להיערך למלחמה עם חמאס על פי "חומת יריחו" – אך דבר לא נעשה", ידיעות אחרונות, 11/10/2024
30 עמרי מניב, "מסמך האזהרה שדחק והחדש שהוכן - והשמיט את "תוכנית יריחו", **ערוץ 12**, 4/1/2025, https://www.mako.co.il/news-military/2025_q1/Article-e2d3b17bf133491027.htm
31 צה"ל, **מוקד מספר 1**, עמ' 5

ניתוח הדיונים באמ"ן/מחקר ב-1973 מצביע על כך שבניגוד לדימוי המקובל לא דיברו שם בקול אחד. מול קבוצת קצינים, חלקם בכירים יחסית, שהעריכו כי פני מצרים אינם למלחמה, עמדה קבוצה אחרת שכללה כמה ראשי ענפים אשר טענו כי האינדיקציות המודיעיניות מצביעות על מלחמה. המחלוקת הייתה גם בתוך ענף 6. ראש הענף, בנדמן, העריך עד רגע פרוץ המלחמה שהמצרים מורתעים, בעוד ראש המדור המדיני שלו, אלברט סודאי, היה משוכנע במשך שבוע שהמלחמה בפתח וניסה לזעוק זאת, ללא הצלחה, בכל פורום. גם גורמים אחרים באמ"ן, בראש ובראשונה גורמי האיסוף של יחידה 848 ובראשם מפקד היחידה, תא"ל יואל בר-פורת, העריכו שהמלחמה קרובה.

אף כי בכמה מקרים היה לחץ מצד גורמים בכירים במחלקה ומצד ראש אמ"ן, ליישר קו עם הקונספציה הדומיננטית כפי שבוטאה ב"דעת מחקר", בתוך המערכת נשמר על פי רוב החופש להביע כל דעה. שורש הבעיה היה בכך שבדיוני הקבינט הביטחוני, שם נקבעה המדיניות, הערכת אמ"ן שהוצגה על ידי ראש אמ"ן אלי זעירא קבעה באופן חד-משמעי, בלי להתייחס לחילוקי הדעות במחלקה, כי מלחמה אינה עומדת על הפרק. הערכה חדה וברורה זהה הוצגה במסמכי המודיעין שהופצו בפורום רחב יותר על ידי המומחה הראשי של אמ"ן בנושא המצרי, יונה בנדמן.³²

אין בידינו בשלב זה כל מידע קונקרטי על הדרך שבה התנהלו תהליכי ההערכה בחטיבת המחקר ב-2023 אולם ידוע כי בדיעבד זוהו כמה אירועים של הגעת מידע חדש או התרחשויות חדשות שעל בסיסם אפשר היה לערער את הקונספציה הבסיסית שלפיה "חמאס מורתעת".³³ לנוכח זאת ולנוכח העובדה שבמקרים הבודדים שבהם נשמעה באמ"ן הערכה שחרגה מהקונצנזוס הם הגיעו מהתצפיתניות ומהנגדים ו' ופ' ב-8200, אין מנוס מהמסקנה שאף אחד מבין החוקרים בחטיבה לא קם להביע דעה שונה בנושא שבהחלט היה צריך להיות שנוי במחלוקת. השאלה מדוע זה קרה היא שאלה שאין עליה עדיין מענה טוב דיו, אולם אין ספק שבשורש הכשל עמדו "היעדר ביקורתיות, ספק וויכוח" בתרבות המחקר המודיעינית.³⁴ ייתכן גם שרמה גבוהה של הומוגניות בהרכב האנושי של החטיבה שמה לאל מנגנונים שנועדו לייצר פלורליזם וייצרה נטייה לקונפורמיות, המנוגדת לכל עשייה מחקרית ראויה.³⁵

גם תהליכי ההערכה ברמת מקבלי ההחלטות היו איכותיים יותר ב-1973. גולדה מאיר, משה דיין והשר ללא תיק ישראל גלילי, שהרכיבו דרך קבע את הקבינט הביטחוני עם הרמטכ"ל וראש אמ"ן, היו עתירי ניסיון, וכאשר הדבר הגיע להערכת איומים, במיוחד בדצמבר 1972, באפריל 1973, ובימים שלפני פרוץ המלחמה, הדיונים שקיימו משקפים תבונה, שיקול דעת ותחושת אחריות לביטחון המדינה, ולא שיקולים פוליטיים צרים. הם גילו עניין רב במודיעין אך לא התבטלו בפני הערכת אמ"ן וגיבשו, על בסיס החומר המודיעיני שעמד לרשותם, הערכת מודיעין משל עצמם שבדיעבד התבררה כתואמת

32 אורי בריוסף, מתקפת פתע: מנהיגות ומודיעין במבחן העליון, דביר, 2019, עמ' 309-325

33 זה"ל, מוקד מספר 1, עמ' 6

34 שם, עמ' 7

35 עפר גרזוברד, "הייתי פסיכולוג באמ"ן. ללא שינוי הם ימשיכו לטעות", הארץ, 26/11/2023

מציאות הרבה יותר מהערכת אמ"ן.

איכות יכולתם של מקבלי החלטות להעריך את ממדי האיום ערב מלחמת יום הכיפורים נפגעה בשל התנהגותו של ראש אמ"ן. ביטחונו העז כי מלחמה אינה עומדת על הפרק הביא אותו להמעיט בערך המידע ההתרתית, להימנע מלהעביר במועד מידע חשוב בעיתוי קריטי ("ידיעת יחמור"), ולתת למקבלי החלטות להבין ש"רמי" ו"גדי" פתוחים אבל לא מעבירים מידע התרתית בעוד בפועל הורה לא להפעילם. בכך יצר מצג שווא של "סבירות נמוכה", שתרם באופן ניכר להערכת חסר של הרמטכ"ל והדרג המדיני בנוגע להסתברות למלחמה.

התנהגותו החריגה של זעירא אומנם לא חזרה על עצמה ב-2023 אולם רמת מקבלי החלטות לקתה בחסר,³⁶ ויחסי נתניהו עם מערכת המודיעין והביטחון באותה השנה היו רחוקים מלהיות יחסים בריאים. ראש הממשלה סירב לקבל את התרעות מערכת הביטחון על הכרסום בדימוי ההרתעתי של ישראל, התמיד בקידום המהפכה המשפטית חרף בקשות, כולל של שר הביטחון, למנוע זאת בשל הפגיעה שהיא פוגעת בביטחון המדינה, לא אפשר לראש אמ"ן ולרמטכ"ל להיפגש עם חברי כנסת כדי להתריע בפניהם על המחיר הביטחוני הכרוך בקידום חקיקה בנושא, והבהיר בדיונים חשאיים ופומבית שלדעתו "יש הפרזה" בערך התרעות המודיעין שקיבלו ביטוי תקשורתי.³⁷ לא ברור עד כמה האווירה ה"לעומתית" הזו השפיעה גם על הערכת החסר של איום חמאס,³⁸ אולם ברור שהיו לה השלכות מעשיות על דילול הכוחות בעוטף ערב המתקפה, והעברת חלק מהם לתגבור ההגנה על התנחלויות בגדה המערבית.

ממד נוסף שבו שיקול הדעת ערב מלחמת יום הכיפורים היה טוב מאשר ב-2023 הוא הערכת המצב וניהול הסיכונים. גם ב-1973 וגם ב-2023 עמדו יישובים אזרחיים סמוכים לגבול תחת איום מתקפת אויב. ב-1973 נזעק דיין כאשר שמע בדיון מטכ"ל ב-24 בספטמבר שתגבור הכוחות הסורי יוצר איום על יישובים ברמת הגולן. הוא הבהיר כי הוא רואה בכיבוש שניים או שלושה יישובים משום "קטסטרופה שכזו עוד לא הייתה לנו".³⁹ בעקבות זאת צה"ל החל לתגבר מייד את הרמה ונדרש לספק פתרונות גם לטווח ארוך יותר.

את תפיסת ניהול הסיכונים שלו תמצת דיין בהתייעצות מדינית-ביטחונית שהתמקדה באיום הסורי ב-3 באוקטובר: במצרים, כך אמר, יש אויב, יש מכשול (תעלת סואץ ומדבר סיני) ואין יישובים; בירדן יש יישובים, מכשול הירדן אינו משמעותי, אבל אין גם איום; בסוריה יש יישובים, יש אויב ואין מכשול משמעותי. "לכן", הוסיף, "זה הדבר שמדאיג במיוחד באופן כמעט קבוע אובייקטיבית בחזית זו – לעומת האחרות".⁴⁰

הערכת המצב ותפיסת ניהול הסיכונים בעוטף עזה, לא רק ערב מתקפת חמאס אלא גם

36 אורי בר-יוסף, "רק תחשבו בידי מי נמצא נשק יום הדין של ישראל", הארץ, <https://www.haaretz.co.il/24/7/2023/opinions/2023-07-24/ty-article-opinion/.premium/00000189-8770-d430-a59b-a7793db50000>

37 ריאיון לתוכנית "הפטרויטים", ערוץ 14, 13/4/2023; הארץ, 7/4/2025

38 לדיון טוב בנושא, ראו: Ehud Eiran, Offer Guterman, and David Simantov, "Israel's Oct. 7 Early Warning Failure: Who is to Blame?", 4/10/2024 <https://warontherocks.com/2024/10/israels-oct-7-early-warning-failure-who-is-to-blame/>

39 שמעון גולן, מלחמה ביום הכיפורים: קבלת החלטות בפיקוד העליון במלחמת יום הכיפורים, מערכות, 2013, עמ' 166-163
40 "פרטיבל סטנוגרפי של התייעצות צבאית-מדינית", 3/10/1973, עמ' 1

בשנים שלפני כן, הייתה שונה ונשענה במידה לא מעטה על ההנחה שחמאס מורתעת, ושאם תנסה לצאת למתקפה רחבה תגיע על כך התרעה במועד. עם זאת, שני נתוני בסיס היו ברורים: חמאס קיימה דרך קבע תרגילים לכיבוש יישובים בעוטף וחיסול תושביהם, והקרבה הפיזית של היישובים לגדר הגבול יצרה מרחב התרעה והגנה מצומצם ביותר. שילוב זה הציב דרך קבע, ולא רק על בסיס התרעת מודיעין כזו או אחרת, סיכון פוטנציאלי מהותי ביותר שאיתו צה"ל היה חייב להתמודד.

ישראל השקיעה אומנם לא מעט בבניית מכשול, בעיקר תת־קרקעי, נגד האיום אולם מתקפת 7 באוקטובר הוכיחה עד כמה תהליך ניהול הסיכונים היה מוטעה. כאן חשוב להדגיש כי ההסברים שלפיהם ההערכה הייתה שחמאס מסוגלת לבצע מתקפה רק על יישוב או שניים אינם רלוונטיים, כיוון שגם איום כזה היה צריך להיחשב ל"קטסטרופה", כפי שהגדיר זאת דיין 50 שנים קודם. אבל האיום לא נתפס ככזה, ולכן לא קיבל את תשומת הלב הראויה. ביטוי אחד לכך היה סד"כ הכוחות בקו ורמת כוונותם לקראת מתקפת חמאס. ביטוי ברור עוד יותר היה העובדה שחרף "התרעת הסימס" – שמשמעותה הייתה הכנות למתקפה קרקעית בעוטף – הרמטכ"ל, אלוף הפיקוד או מפקד האוגדה לא הוציאו כל פקודת כוונות. התוצאות הטרגיות ניכרו בשטח.

סיכום

מאמר זה נפתח באמירה על הזהירות המתחייבת מהשוואה בין אירועי 1973 לאירועי 2023 בשל בסיס הנתונים השונה. ואולם גם מתמונת המידע החלקית העומדת לרשותנו בשלב זה עולה כי בעוד כשל ההתרעה ב־1973 היה נקודתי, אף כי בעל השלכות רחבות, הכשל ערב מתקפת חמאס היה חסר תקדים בהיקפו ושיקף "כישלון, מודיעיני, איסופי ומחקרי, רב־דרגי ובין־ארגוני בהבנת ובידיעת האסטרטגיה ויעדי העל של חמאס, יכולותיה, ותוכניותיה האופרטיביות, לאורך שנים".⁴¹ הביטוי הברור ביותר לכך הוא הפער העצום בין יכולות האיסוף והמחקר המרשימות של קהילת המודיעין לקראת המלחמה ובין השאננות המוחלטת ששררה בקו כשפרצה.⁴²

הטראומה של יום הכיפורים הייתה אמורה לייצר חגורת מגן ארגונית ומנטלית נגד כשל התרעה דומה. בפועל, 50 שנים לאחר אותה טראומה התברר כי המורשת שהמלחמה הותירה אחריה הייתה בעיקר טקסית – הבטחה שהלקח נלמד, שחזרה בכל אירוע לציון המלחמה. מספר גופי ההתרעה בקהילת המודיעין אומנם גדל באופן ניכר אולם בשעת מבחן, אף אחד מהם לא הוציא התרעה במועד, וככל הידוע, חוץ מיחידים בדרגים נמוכים, לא קם בקהילה אף גורם בדרג בינוני או בכיר לערער על הקונספציה שלפיה חמאס מורתעת. זאת, בניגוד גמור למה שהיה ב־1973.

41 צה"ל, מוקד מספר 1, עמ' 5

42 לדיון ביחס בין כושר האיסוף והמחקר לכושר ההתרעה של ארגוני מודיעין בשורת מתקפות פתע מפתחת מלחמת העולם השנייה ועד 2014, ראו: בר־יוסף, מתקפת פתע, 2019

חלק מההסבר טמון באיכות האיסוף. חרף ההתנהדרות והביטחון הרב שהופגן ביכולות האיסוף הסיגינטיות המפותחות, סוכנויות האיסוף כשלו בהבאת מידע על כוונת חמאס לערוך מתקפה קרקעית בעוטף. ומכיוון שאמצעי האיסוף האחרים הוזנחו, או לא ניתנה להם תשומת לב נאותה, הכשל היה טוטלי. כך גם תהליכי ההערכה וניהול הסיכונים. חרף תחכום רב שהוכנס למערכות, הכשל הבסיסי של דבקות בקונספציה שהיה אם כל חטאת ב-1973 נותר בעינו יובל שנים אחר כך, וההתעלמות מאיום, גם אם מוגבל יותר ממתקפה כוללת, הייתה מאפיין ברור של ההתנהלות ב-2023 בניגוד ל-1973.

הביטוי הברור ביותר לעוצמת הכשל ב-2023 הוא מידת מוכנות צה"ל למתקפת חמאס לעומת מידת מוכנותו ב-1973. כאשר נפתחה האש ביום הכיפורים, ארבע שעות מוקדם מהמצופה, חזית התעלה כבר תוגברה בעיקר הכוח שנועד להספיק לבלימה, 290 הטנקים של האוגדה הסדירה, בחזית רמת הגולן נערכו 188 טנקים, במקום 77 בעת שגרה, וחיל האוויר היה בכוננות מלאה. שורש הכשל היה בהתעקשותו של אלוף פיקוד הדרום, שמואל גונן, לא לפרוס בקו את כוחות האוגדה שעמדו לרשותו עד 16:00, ולכך נוספה הפעלת כוח בלתי נכונה של מפקד חיל האוויר. טעויות אלה הניעו את הקטסטרופה שהלכה והתפתחה בשעות שלאחר הפתיחה באש.

אין צורך להכביר מילים על מוכנות צה"ל לפתיחה באש בשעה 06:29 ב-7 באוקטובר 2023. ההבדל בין שני מצבי המוכנות הוא האינדיקציה הטובה ביותר להמחשת ההבדל בין כשל התרעה ביום הכיפורים, שנחשב במשך 50 שנים לחסר תקדים, ובין כשל התרעה על מתקפת חמאס, ששם אותו בצל.